

Sz. Kürti Katalin

Munkácsy-ereklyék
és dokumentumok
a békéscsabai múzeumban

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 18.
Publications from Museums of Békés County
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés
Публикации Музеев Области Бекеш

Sorozatszerkesztő:
SZABÓ FERENC

Sz. Kürti Katalin

Munkácsy-ereklyék és dokumentumok
a békéscsabai múzeumban

Sz. Kürti Katalin

Munkácsy-ereklyék
és dokumentumok
a békéscsabai múzeumban

Békéscsaba
1994

Szerkesztette
GRIN IGOR

Lektorálta
BAKÓ ZSUZSANNA

A kiadványt tervezte
PETŐCZ KÁROLY

A címlapon Munkácsy Mihály: Leány tálcával
(Bokor Zsuzsa felvétele)

A fotók és reprodukciók Nagy Imre munkái

A szerző munkatársai:
Kocsor János, Sarusiné Kállay Rózsa,
Szabóné Szmolnik Irén

ISSN 0139 0090
ISBN 963 7219 20 x

Munkácsy Mihály születésének 150. évfordulóján kiadja
a Békés Megyei Önkormányzat támogatásával
a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Szabó Ferenc

✂
Készült a Gyomai Kner Nyomdában
a nyomda alapításának 112. esztendejében
Felelős vezető: Papp Lajos ügyvezető igazgató
☎ 66/386-172

Tartalom

Munkácsy élete dokumentumok tükrében	7
Válogatott bibliográfia	24
Tárgy- és dokumentumjegyzék	27
Ereklyék	28
I. Rajzai, festőeszközei	28
II. Képzőművészeti alkotások Munkácsy gyűjteményéből	28
III. Személyes használati tárgyai	29
IV. Népművészeti tárgyak	31
V. Emlékek, ajándékok	32
VI. Koszorúszalagok	33
Dokumentumok	35
I. Okiratok, leltárak	35
II. Nyomtatványok	35
III. Korabeli könyvek és folyóiratok Munkácsyról	37
Fényképek	38
I. Munkácsy és rokoni, baráti köre	38
II. Életének helyszínei	43
III. Temetése, kultusza	44
IV. Fényképtanulmányok készülő festményeihez	46
V. Műveinek korabeli fényképmásolatai	47
Munkácsy-Reliquien im Békéscsabaer Michael-Munkácsy-Museum (Zusammenfassung)	48

Munkácsy élete dokumentumok tükrében

Békéscsaba korán felismerte Munkácsy Mihály művészetének jelentőségét: kultusza már az 1870-es évek elején kezdődött. Munkácsy és felesége érkezése nemcsak a Reök családnak, de a város honoráciorainak is ünnepe volt. A hivatalos elismerés első jele a békéscsabai Casino oklevele volt 1881-ben. [Dokumentumok I. 8.]

Az 1899-ben alakult Múzeumi Egyesület megkezdte a műtárgyak és ereklyék gyűjtését, már 1901-ben beleltározta Bartóky Lajosné ajándékként Munkácsy ceruzarajzát. A gyűjtemény alapjainak megvetése érdekében megkereste az egyesület a lehetséges támogatókat, adományozókat, így az özvegyet, Cecile Papiert. Munkácsyné sajnálattal írta, hogy nehéz anyagi helyzetében csak négy művet tudott megtartani, de azok egyikét „az Ecce homo fejet, férjem utolsó alkotásainak egyikét fogom a Békéscsabai Múzeum-Egyesület részére végrendeletileg hagyományozni”. Később Munkácsy és Munkácsyné mellszobrát Zsilinszky Mihály adományozta a múzeum-egyesületnek, s ő járta ki, hogy az egyesület két Munkácsy-festményt kapjon a Szépművészeti Múzeumtól.

1914-ben nyílt meg a múzeum önálló, ma is működő épülete, de abban nem voltak Munkácsy emlékek kiállítva. 1929-ben érdeklődött Cecile von Barnewitz, hogy szerepelnek-e kiállításon Békéscsabán az általa 1917-ben küldött relikviák? A már említett *Ecce homo*-hoz kapcsolódó Krisztus-fejet, valamint a Munkácsyt ábrázoló két festményt (E. Wanters belga festő és Hans Temple osztrák festő – az első Munkácsy-ösztöndíjas – művét) megtalálták a Szépművészeti Múzeumban. Később került a békéscsabai múzeumba a padláson lap pangó és nehezen kiszolgáltatott relikvia anyag.

Munkácsyné egyik örököse volt Barnewitzné Cecilie Ilges, akinek unokatestvére, Walter Ilges még Munkácsy életében monográfiát írt Munkácsyról. Ez a könyv számtalan rajzot és fényképet közölt (nemcsak a művekről, de portréfotókat is). Barnewitzné a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozta az ereklyék egy részét, pl. Sedelmeyer Munkácsyhoz írott leveleit, számlakönyvét,

Munkácsyné számtalan fényképét. Nagyszámú tárgyi emléket és iratot küldött Békéscsabának Munkácsyné Cecile Papier végakaratából. A teljes anyag végül 1933-ra került Békéscsabára.

1932-ben átrendezték a múzeumot, 1935 körül újabb átalakítás történt: egy Munkácsy-émlékszobát létesítettek. 1947. május 4-én nyitották meg újra a Munkácsy Termet. 1958-ban öröndetes esemény történt: minisztériumi vásárlás során négy Munkácsy-festmény került Békéscsabára. Több időszaki kiállítás után 1964-ben került sor a harmadik Munkácsy szoba megnyitására.

A Munkácsy-kutatás folyamatos volt Magyarországon, de Fülep Lajos 1915-ben és 1923-ban megjelent elmarasztaló tanulmánya, minősítése után átmenetileg csökkent. Lázár Béla, Munkácsy második titkára kezdte vitatni Fülep szemléletét és védte meg a Mestert. A tárgyilagos megítélés jellemzi Lyka Károly, Genthon István, Farkas Zoltán írásait. Az ötvenes években Farkas Zoltán, Oltványi Imre, Végvári Lajos támaszkodott a forrásokra. 1952-ben nagyszabású, tudományos katalógus kísérte a nagy Munkácsy-kiállítást (Műcsarnok), majd megjelent Munkácsy levelezése Farkas Zoltán –Végvári Lajos gondozásában. Végvári Lajos több kisebb könyv és tanulmány után 1958-ban adta ki nagymonográfiáját, amely ma is meghatározó jelentőségű, mind Munkácsy életére, mind életművére vonatkozóan. Végvári nem támaszkodott a békéscsabai Munkácsy Múzeum anyagára, hiszen bőven volt forrásanyag a Magyar Nemzeti Galéria adattárában, fotótárában. Először Bartha Attila írt a modellfotókról, majd Sz. Kürti Katalin 1989-ben megjelent könyve közölt kb. 30 fotót és iratot a békéscsabai anyagból. Ez a kiadvány igyekszik pótolni a mulasztást és közkinccsé kívánja tenni a hagyatéket.

Az ereklyék és dokumentumok elsősorban párizsi éveire (1871–1896, ill. 1900) vonatkozóan szolgáltatnak fontos adatokat. Csak egy szegénységi és erkölcsi bizonyítvány, útlevele és pár modellfotó reprezentálja Lieb-Munkácsy Mihály 1860 körüli életét és korai munkásságát. [Ld. Dokumentumjegyzék I. 1–3. tételét!].

Korai évei Békéscsabához, Gyulához, Gerendáshoz kötődnek. Erről a korszakról többször mesélt és le is írta gyermekkori élményeit Chaplinné kérésére. Ezt többször idézte Malonyay Dezső és feldolgozta Szana Tamás, Móricz Zsigmond, Harsányi Zsolt, majd Végvári Lajos és Czeglédi Imre. Szamosy Elek révén jutott el Aradra, Buziasra, Ormos Zsigmond gyűjteményéhez, majd Pestre. Ott Ligeti Antal és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat segítségével rendszeresen tanulmányozhatta a Magyar Nemzeti Múzeum Képtárát, majd fél évig tanulhatott a bécsi Képzőművészeti Akadémián, Karl Rahnál. Korai műveinek témáit a magyar népeletről merítette (*Levélovasás, Regélő bonvéd, Húsvéti locsolás*). 1865-ben Gerendáson festette.

a *Búsuló betyárt* (Déri Múzeum, Debrecen), amely – bár idézte Madarász Viktor: Zrínyi és Frangepán a bécsújhelyi börtönben című festménye hatását – megmutatta a későbbi Munkácsy-művek jellegzetességeit: a mély pszichológiai jellemzés fontosságát, a drámaiságot, az egységes szín- és formavilág megteremtésének igényét.

Ő maga érezte, hogy tovább kell fejlődnie különösen a rajzolás terén, ezért beiratkozott a müncheni Képzőművészeti Akadémiára. A magyar származású Wagner Sándor tanítványa volt, de jobban hatott rá W. Kaulbach. Itt festette a *Vihar a pusztán* és *Dúló szénásszekér* című műveit, amelyek részben kötődnek a Lotz Károly képviselte magyar romantikus tájképfestészethez.

Nagy hatással voltak művészete alakulására az 1867. évi párizsi világkiállításon látott francia realista festmények. Visszatérve Münchenbe W. Leiblrel kötött barátságot, s beiratkozott az Adam fivérek magániskolájába. 1868-ban Düsseldorfba költözött, hogy közelebbről megismerje L. Knaust. Első sikerét az *Ásító inas*-sal aratta, amelyben sanyarú gyerekkorának, asztalossegéd múltjának állított emléket. Festői önállósodásának, merész kifejezésének, egyéni színvilágának fontos állomása ez a Düsseldorfban festett kép. Egyre inkább eltávolodott L. Knaustól és Vautiertől, korábbi eszményképeitől, és kereste a rokonságot Leiblrel, Courbet-vel, a francia realistákkal, illetve magyar kortársaival: Thánnal, Lotzzal, Madarással, Paál Lászlóval, akihez szoros barátság fűzte.

1869-ben festette meg a *Síralombáz*-at, amelyhez több modellt fotóztatott. (Ezek egy része a Magyar Nemzeti Galériában, más része Békéscsabán található.) Ez a mozzanat azt mutatja, hogy kétségbeesett anyagi helyzetében kitált egy egyszerű és olcsó megoldást, de azt is jelzi, hogy biztosan, határozottan kezdett munkához. Műtermében meglátogatta John R. Tait újságíró és P. William Willstaek amerikai vasgyáros. A milliomos igen magas összegért vásárolta meg a festményt (amely később a philadelphiai Szépművészeti Akadémia kinese lett). A művet bemutatták a párizsi Szalonban, és érmet nyert. A fiatal magyar festő egyszerre híressé vált: hiszen drámai erővel merete bemutatni a „művelt nyugatnak” a félféudális állapotban élő magyar népet, a betyárt, aki talán nem is rabló, csak a társadalom üldöztötte, a szegénység áldozata. Féktelen, pusztai indulat járja át a halálraítélt mozdulatlan alakját és ugyanakkor közöny is környezetével szemben. A jelenet, bár érezzük a kompozíció megtervezettségét, színpadiasságát, mélyen megrázó, nagy lélektani tudásra valló. A vörösek-kékek-fehérek drámai ellentéte szinte Liszt rapszódiainak hatását idézi.

Düsseldorfba visszatérve rövid utazást tett barátjával, Paál Lászlóval, majd Békéscsabára, Gerendásra jött, erőt és modelleket gyűjtött. Hazai emlékek

ből, 48 örökségéből táplálkozik a *Tépécsinálók*, de ugyanakkor benne van a francia–porosz háború friss élménye is. Ekkor tartózkodott Düsseldorfban de Marches báró, akivel közeli kapcsolatba került. A báró és felesége Párizsba költözésre ösztönözte, de támogatta ebben Zichy Mihály és Goupil műkereskedő is.

1871 novemberében érkezett Párizsba, ahol előbb egy szerény műtermet bérelt a Rue Lisbonne utcán, majd de Marches bárónő, Cecile Papier segítségével berendezkedett a Rue Legendre 6. sz. alatt.

A párizsi Szalon kitüntető érme után 1873-ban újabb siker következett: *Éjjeli csavargók*, a *Részes férj hazatérése*, a *Közpülő asszony* és két kisebb képe résztvett a bécsi világkiállításon és kivívta Pettenkoffen, Rjepin festők, Sztaszov művészetkritikus és az oszták, francia műkritikusok elismerését. Magánélete is új irányba fordult. 1873 nyarán meghalt de Marches báró, és özvegyével, Cecile Papier-vel 1874 augusztus 5-én, Colpachon kötöttek házasságot, mint azt a külön-külön kiküldött finom, de szerény meghívó is bizonyít. (Dokumentumjegyzék II.1.)

A meglepő csak az, hogy Cecile meghívóján nem leánynéven, hanem, mint de Marches bárónő szerepel, aki házasságra lép Munkácsyval. Nászútra Svájcba, a Lago Maggiorehoz, Milánóba, Velencébe, Pestre, Kalocsára, Békéscsabára mentek, majd 1874 őszétől szorgos munka következett. Goupil átvette festményeit és reprodukciókkal is népszerűsítette (*Éjjeli csavargók*, *Gyermek az erdőben*, *Zálogház*, stb.)

Kapcsolatuk akkor szakadt meg, amikor Goupil vonakodott megvásárolni a nagyméretű *Milton*-t. Ekkor tűnt fel Karl Sedelmeyer műgyűjtő, aki átvette, a párizsi világkiállításon bemutatta a festményt, ahol az kitüntető érmet kapott. [Munkácsy fényképes belépőjét ld. a Dokumentumok II.3. tétel alatt!] Sedelmeyer a képet Lennox Kennedy amerikai milliomosnak adta el, de megszerezte az európai vándoroltatás jogát. A festményről reprodukciókat és könyvet jelentetett meg, amelyek Békéscsabán találhatók. [Dokumentumok III.1.]

A sikereket az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója is honorálta: Ferenc József vaskorona rendjelet és nemesi oklevelet adott Munkácsynak. (Ezek a Magyar Nemzeti Galériában találhatók.)

1878-ban tízéves szerződést kötött Munkácsy és Sedelmeyer. Sokat sejtető a szerződés 3. pontja: „tekintettel Munkácsy úr termelőképességére, lehetséges, hogy évente kb. százezer frankot keressen”. A számlakönyvből – amelyet 1878-tól 1887-ig vezetett Munkácsy, egyértelműen kiderült, hogy a festő teljesítette a hozzá fűzött reményeket. Ennek azonban ára volt: betegsége egyre súlyosbodott, mind több időt töltött Lamalou-ban, a gyógyfürdőben. Itt ábrázolja őt az egyik 1884 körüli fénykép. [Fényképek I.14.]

Sedelmeyer 1880-ban, előre kifizette, illetve a bankon keresztül átutalta a *Krisztus Pilátus előtt*-re a 100 000 frankot. A passió témával a 70-es évek végén kezdett el Munkácsy foglalkozni. Békéscsabán látható egy nagyértékű jelenetfotó, [Fényképek IV.] amely azt mutatja, hogy az utcákon „talált” modelleket (többnyire lengyel, orosz zsidókat) beöltöztette, s a kompozíciót megtervezte. A fényképet egyik társaságbeli barátja, De Suse készíthette 1880 szeptemberében. Ezen mindenki a helyén volt, csak az anya gyermekkel figurát helyettesítette egy bekötött fejű férfi egy kaucsukbabával. Modelljei közül Cesare Leonardi (Jézus) és Nicola Demario (álló zsidó) neve ismert.

A kép nem készült el a Szalon nyitására, 1881 kora tavaszára, bármennyire is igyekezett. Vele sem tettek kivételt, elutasították a késve beadott képet. Sedelmeyer nem tétovázott: saját La Rochefoucauld utcai palotáját bocsátotta rendelkezésére. Talán még őt magát is meglepte a *Le Christ devant Pilate* hatalmas sikere, a látogatók többesre tömege. A Szalon kiállítása jelentéktelen eseménynek tűnt a Krisztus-kép bemutatása mellett.

A májusi és júniusi párizsi lapok tele voltak Munkácsy dicséretével. Volt, aki kizárólag művészeti szempontból méltatta, sokan azonban vallástörténeti oldalról kritizálták. „Ez az én Krisztusom, én éppen így fogtam fel mint filozófust, mint embert!” – nyilatkozott Ernest Renan vallástörténész, akinek *Jézus élete* című könyve hatott Munkácsyra. Ez a kijelentés különösen okot adott arra a kérdésre: vajon vallásos vagy forradalmi, netán nihilista kép – ahogy egy orosz herceg nevezte – a *Krisztus Pilátus előtt*? Sedelmeyernek arra is volt gondolja, hogy kivédje a képet ért egyházi kritikákat. Megnyerte a párizsi Szent János Társulatot, amelynek rendezvényén Désiré Laverdant olvasta fel tanulmányát a képről. Nyomtatásban is megjelent beszéde, s a füzetben helyet kapott Guéneau de Mussy tanulmánya és az addig megjelent sajtóméltatások sora. Laverdant megállapította, hogy a magyar származású Munkácsy vallását gyakorló, áhítatos keresztény, festménye pedig igazi evangéliumi dráma. „Anélkül, hogy tagadnók egy istenibb alkotás lehetőségét, kijelentjük, hogy láttuk Jézus Krisztusnak egy igaz és igen szép képét” – írta.

Albert Réville, a Collège de France vallástörténeti tanára így nyilatkozott: „Íme a műítészek és egyúttal a történelem Krisztusa, oly Krisztus, minőnek azt a hívők és egyúttal a XIX. század szabadgondolkodói is képzelik. E kép nemcsak a művészet, de az eszmék történetében is korszakot alkotó”. Ez az értékes könyv megtalálható Békéscsabán éppúgy, mint a bemutatót követő bankett meghívója. (Dokumentumok II. 4.).

Sokan írtak erről a bankettéről, amelyet a Continental Szállóban rendeztek Munkácsy tiszteletére 1881. június 22-én. A főhelyet Jules Breton és Renan foglalták el Munkácsy mellett, jelen volt Antokolszkij szobrász, Sedelmeyer,

Massenet, Wolff, a spanyol követ, a festők közül Lefébre, Chaplain, Bruck Lajos (hiányzott azonban Puvis de Chavannes és Gustave Doré, akikkel eddig jó barátságban volt). Itt hangzott el Adrien Dezamy és Octave Lacroix dicsőítő ódája. Októberig háromszázezer látogatója volt a nagy festménynek, és több ezren fizettek elő Waltner rézkarcára.

Év végén Sedelmeyer felkészült a kép európai körútjára. 1882 januárjában Bécsben, február–márciusban Budapesten, 1882 tavaszától – kisebb megszakításokkal – 1885 őszéig Angliában (közben a német városokban, majd Varsóban, Brüsszelben, Amszterdamban) vándorolt a kép, és mindenütt hatalmas sikert aratott. 1881 januárjában Bécsben Ferenc József fogadta a Munkácsy házaspárt és a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki a festőt.

1882 februárjában a régi pesti Múcsarnokot (a mai Képzőművészeti Főiskolát) valóságos templommá alakították, itt közel nyolcvanezer ember látogatta egy hónap alatt a hatalmas festményt. Munkácsy február 18-án érkezett meg feleségével, s ezzel kezdetét vette az ünneppsorozat. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat díszünnepségen többek között Trefort Ágoston miniszter, Ipolyi Arnold, a műgyűjtő püspök, Borsos József, Kelety Gusztáv festőművész üdvözölte az ifjú mestert, felszólalt egykori tanára, Szamossy Elek, majd Liszt Ferenc.

Az egyesített főváros elsőként választott díszpolgárt Munkácsy Mihály személyében. Szülővárosa, Munkács már 1880-ban díszpolgárrá választotta és 1882-ben emléktáblát avatott a március elseji látogatás emlékére, amelyet egy fénykép reprezentál. [Fényképek II.1.]

Budapesten a Harmónia Társulat egybekapcsolta Liszt Ferenc és Munkácsy ünneplését. A Hungária dísztermében rendezett lakomán egymás mellé helyezték Liszt és Munkácsy mellszobrát. Liszt neki ajánlotta 16. Magyar Rapszodiáját, s bár franciául köszöntötte, mindenki előtt nyilvánvaló volt: a hangulat és az érzés magyar. Nem véletlenül írta később Zichy Mihály Székely Bertalannak: „Liszt Ferenc = Munkácsy”.

A felemelő élmények, találkozások között bőven akadt számunkra szokatlan jelenség is. A Múcsarnok „villanyvilágította nagytermében a Krisztus-kép előtt folyt le a vacsora, amelyet cigányzene és vidám társalgás fűszerezett” – írta a *Harmónia* című lap. Mindenki igyekezett érdekes jelmezt ölteni: Munkácsy Rubens jelmezében jelent meg, Cecile, felesége Stuart Máriaként. [Fényképek I.6, 13, 47]

Ellinger Ede fényképész Krisztus alakját jelenítette meg, és ő készítette a felvételeket is. Több oklevél, díszokmány őrzi az 1882. évi ünneplések emlékét. Munkácsy számára éppolyan fontos volt az aradi, albertirsai asztalos ipartársulat elismerése, mint Ferenc Józsefé, vagy az Országos Magyar Képzőmű-

vészeti Társulaté. Megőrizte az okleveleket, koszorúkat, ajándékokat, amelyek tekintélyes része a békéscsabai múzeum tulajdona. A fényképek adják vissza leginkább az ünnepségek hangulatát. A kor ízlésének megfelelően virág-girlandokkal, koszorúkkal övezték szülőházát, amely előtt ott tolong Munkács város apraja-nagyja.

Munkácsy 1881-től szakadatlanul dolgozott a második Krisztus-képen, amelynek először a *Consummatum est* (Elvégeztetett) címet adta, később lett *Krisztus a Kálvárián* vagy *Golgota*. Először a farizeus alakja (*Megdöbbenve*) lett kész 1882. január 25-én, ezt követte még tizenöt előtanulmány. Munkáját gyakran meg kellett szakítani, hiszen több bemutaton részt vett (Bécsben, Budapesten), de utazásait is felhasználta a biblikus témájú festmények megtekintésére (a bécsi, müncheni képtárban).

Visszatérve utazásairól, vagy a Lamalou-i fürdőzésből, türelmetlenül fogott hozzá a tervezett trilógia második nagy tablójához. „Sietve írok neked – vetette papírra Cécile-nek 1883 nyarán –, mert egy Krisztus vár, szeretném már keresztre feszítve látni”. Mivel modellje nem vállalta a „megfeszítést”, magát kötötte fel egy keresztre, így fényképezte le a ház egyik barátja, De Suse. [Fényképgyűjtyék I.15.]

Munkácsy sokat bajlódott szerkezeti kérdésekkel, a modellekkel, a kellékekkel. Hihetetlen, de ez a gyorsan, szinte alla prima hevülettel dolgozó festő milyen aggályos tudott lenni egy-egy ruha- vagy fegyverrészlet festésekor. Nem volt elég, hogy könyvből, albumokból tájékozódott, amit tudott, maga köré gyűjtött eredetiben. Mint Malonyay írta: „Pazar előkészülettel fogott munkához; egész raktárt gyűjtött az öltönyök megfestéséhez, a lovas alakokhoz kitömött paripa állott műtermében. Európa s Amerika sajtója ügyelte, hogy mit csinál. Modelljeit kapkodva vallatták.”

1884. április 25-én, húsvétkor nyílt meg a szenzációt jelentő tárlat. Sedelmeyer palotájában, külön e célra emelt pavilonban, egymással szemben állt a két Krisztus-kép. Sedelmeyer ugyanis visszahozatta Skóciából a *Krisztus Pilátus előtt*t. A bemutató olyan esemény volt, hogy Maupassant is megörököltette *Szépfiú* című regényében.

Ebben az időben Munkácsy a csúcson volt. Bár időnként elhatalmasodott szem- és idegfájdalma, morfiumot kapott, fürdőbe – többnyire Lamalou-ba – járt, de lázasan dolgozott és intenzív társasági életet élt. A 80-as években épült fel palotájuk az Avenue de Villiers 53 sz. alatt, amely alkalmas volt estélyek, fogadások rendezésére, nagy vendégek (pl. Liszt és Haynald) elszállásolására. Több száz fotó őrzi a kis- és nagy műterem, a szalon, a pihenőszoba képét, hangulatát, de szemtanúk, így Justh Zsigmond író, Rippl-Rónai József

festőművész (Munkácsy pártfogoltja), Malonyay Dezső, titkára is részletesen leírták a házat. Megemlékezésükből idézünk most.

„Mielőtt az ember Munkácsy nagy műtermébe ment, egy kis sötét, felülről világított fülkébe jutott: ebben állott, igen szépen hatott Barryas márványszobra: Az első halott (Kain és Ábel). Ugyanitt lógott Munkácsy egy tanulmánya a Krisztus Pilátus előtt képhez, az Anya gyermekével és egy szép perzsa-szőnyeg a szobor mögött. E mellett a kis fülke mellett, de még a lépcsőházban, ahol különben rendkívül sok érdekes régi fegyver és szőnyeg volt felaggatva, egy kis, keskeny falon, a másik műterem (nagy szalon) mellett való bejáratnál, egy bájosan keretezett s még bájosabb Munkácsy kép függött: egy kis napnyugta. Rendkívül nagy, mesteri tudással és átérzéssel festett képecske volt ez: könnyen, zseniális egyszerűséggel, jóformán semmivel, egy kis bitümbé kevert fehér és zöld festékekkel csinált, inkább odaírt festés volt ez. Erdőrészlet, sűrűn beültetett görbe fákkal. Egyike azon remekül festett, általa nem sokra becsült tanulmányainak, vagy inkább mesteri mulatozásainak [...] Egy Lédája is ilyen gyorsan és szépen festett kis kép. Ugyanitt egy állványon állt egy férfiképmás, a legjobb E. Charlemont kép. Ennek a lépcsőháznak a világítása kis kerek színes hollandi üvegeken szűrődött át a drága szövetekre, képekre, és faragásokra. A nagy szalon és a dohányzóterem nyíltott innen. Mindegyiknek bejáratát egy-egy nehéz gobelin takarta s benne a szobákban valóságos műkincesek voltak, különböző korszakokból, különböző stílusban: a bútorok, gobelinnek, kandallók, erkély és plafondok. Itt voltak azok a sokszor lefestett gobelines támlás és karosszékek s a vörösbársonyos székek, melyek a Milton és Liszt képhez is szék modellül szolgáltak. Itt volt az a zongora, melyen Liszt és Ambrois Thomas sokat játszottak” – írta Rippl Rónai József.

„Óriás műterme – írja Malonyay – a második emeleten volt, a nagy szalon mellett. Ott érezte magát mindig legjobban, a műhelyben, mint ahogy ő szokta volt mondani. Egy remek nagy hollandus szekrényt – mely gyűrve volt szebbnél szebb antik szövetekkel s kosztümökkel – a hatalmas vázlattartó polcokat, a breton faragású nagy kandallót leszámítva, nem volt ott egyéb bútor a festék és ecsettartó asztalokon, a nagy kerekas lajtorján és a festőállványokon kívül. A falakat nagy képeinek első szín- és szénvázlatai borították. Az egyik szögletben lógott a Krisztus-Pilátus nagy színvázlata, odébb a *Kálvária*, alakok egyes képeiről, a kandalló fölött a Mozart szénvázlata. Két csavaros jeruzsálemi oszlop között egy gyönyörűen fakult goblénen a Kentaurok harca, a vázlatkönyvekkel megrakott polcok fölött egy másik nemesen fakult goblén volt kifestítve, amelyen egymásnak rontó elefántok s tomboló paripák között verekszik macedoniai Sándor. Az ablak melletti sarokban volt az ő karamáni szőnyegekkel feszített kedvenc pihenő sátra, alóla át lehetett tekinteni az egész

műtermet; a szögletet betöltő kerevet fölött tükrök lógtak s egy óriási tükör a sátor fölött is, hogy kétszeres távolságban is láthatta alkotásainak szín és távlat hatását. Ott szokott pihenni, ott gondolkozott el esténként.” [Utóbbi: Fényképjegyzék I. 19. és/20.]

Ebben a házban volt a *Mozart balála* című festmény emlékezetes bemutatója 1886 tavaszán. Munkácsy szorgalmasan készült a feladatra, ezt bizonyítják a hagyatékban lévő régi metszetek Mozarról és családjáról. [Ereklye II. 6–8.] 1885 szeptemberében elutazott Salzburgba, hogy a hely szellemével is ismerkedjék.

A *Mozart balálát* 1886 tavaszán mutatták be műtermében. Cécile-ék – Audrant zeneszerző tanácsára – a festmény mögé rejtették el a zenekart és az énekkart, s Mozart Requiemjét szólaltatták meg. A szerencsétlen ötlet nem használt az erőtlen, bár részleteiben pazar képnek, s elindította a Munkácsy ellen bizonyos körökből már régebben kezdeményezett támadásokat. Megjegyzések bőven voltak, és lehetettek is. Munkácsy a csábítások hatására elindult egy olyan kétes úton – saját gyengesége miatt –, amelyről már nem tudott visszafordulni.

Régi bartája, Antokolszkij szobrász így fejezte ki aggodalmát 1886-ban: „Végtelenül sajnálom, hogy olyan festőművész, mint ő, akinek a természet és a sors mindent megadott, mégis talmi csillogás után futkos – és e célból gyakran visszaél tehetségével. Ez a mi időnk rákfenéje. Senki nem ronthatja úgy meg a művészeket, mint a kereskedők, akik nemcsak kibérlik, de gyakran rablásba döntenek őket. Ki tudja, hogy nincs-e már Munkácsy is az ilyen művészek között?”

Mint ahogy Antokolszkij sem mondta meg véleményét Munkácsynak, mások sem egy jó ideig. A festő azonban tudta (vagy csak érezte?), hogy ereje fogytán van, s régi énje is elhagyta. Láta a feltörő, új nemzedék sikerét, nem tudott velük azonosulni, de véleményét sem tudta eltitkolni. Miközben egyre inkább elszakadt kora képzőművészeti irányzataitól, a haladástól, egyre közelebb került a francia felső tízezer világához. S hogy ennek érdekében Cécile mindent megtett, bizonyította a híres Liszt-estély, 1886. március 23-án, amelyről minden párizsi lap társasági rovata beszámolt és a Figaro metszetet is közölt. Ide járt Európa több jelentős politikusa (a svéd, a dán király, az angol, orosz trónörökös), írók (ifjabb Dumas, A. Wolff, E. Renan), festők, szobrászok (J. P. Laurens, Charlemont, Chaplin, Duez, Lefebre, Detaille, Brožik.)

Karl Sedelmeyer látta, hogy Munkácsy egészségi, illetve idegállapota rosszabbodik, művei már nem érik el régi sikereiket, s az európai műkereskedelem már a modernnek iránt kezd érdeklődni. Új fellelő piacot: amerikai utat

szervezett meg, ahol egymás utáni évben, 1886–87-ben mutatta be a két Krisztus-képet. Az első kép bemutatóján Munkácsy is jelen volt.

A műgyűjtő nagy propaganda-hadjárattal előzte meg és kísérte a kiállítást. A népszerűsítést célozta a Bukovics Ernő által írt és szerkesztett katalógus, ill. könyv. Ez a reprezentatív album a *Krisztus Pilátus előtt* című képet elemzte, Munkácsy életrajzát, az 1881–85 között megjelent angol, francia, német, svéd, norvég nyelvű kritikákat, valamint reprodukciók sorát tartalmazta, köztük egy műlappal: a Krisztus-fej rézkarcú változatával. [Dokumentumok III.5.]

Sedelmeyer már november elején áthajózott a festményekkel és könyvekkel, s megkezdte a kiállítás előkészületeit. Munkácsy is követte őt november 14-én, a La Champagne postahajón. Keservesen meggyötörte a tizenöt napos tengeri út, de fényesen kárpótolta a fogadtatás, amelyben része volt a kinn élő magyarok spontán lelkesedésének. Úgy várták és köszöntötték, mint annak idején Kossuth Lajost.

1886. november 19-én nyílt meg a kiállítás New Yorkban, a 23. utcán lévő Old Tabernacle kiállítótermében. Az amerikai úttal kapcsolatban több ereklét őriz a Munkácsy Múzeum. Itt láthatók azok a folyóiratok, amelyek 1881-ben jelentek meg művészetéről, valamint az 1886-os kiadású *Christ before Pilate* című könyv. New York-ban és Washingtonban készült fényképei M. Kets' Kémethy – valószínűleg Kecskeméti Mihály – és Mora fotói. [Fényképek I.21. és 22.]

Mint tudjuk, az ünnepségeket Pulitzer József magyar származású, makói születésű újságkirály szervezte, s ő ismertette össze újabb amerikai milliomosokkal (egyrészüket már 1870-től ismerte Munkácsy nevét és több műve volt amerikai tulajdonban). Philadelphiában találkozott John Wanamakerrel, aki később megvásárolta a két nagy Krisztus képet. Wanamaker leánykája portréját, több milliomos felesége portréját rendelte meg Munkácsynál, amelyeket már Párizsban festett meg. A fényképtárban egész tucat modellfotót látni ezekről a hölgyekről. A kész képek reprotit ugyancsak elkészíttette Munkácsy, így őrzi a gyűjtemény pl. Blumenthálné, Pulitzerne arcmásának korabeli fotóit.

Párizs mellett Colpach, felesége birtoka lett volna a pihenője, de nagyon gyakran ott is megfeszített ütemben dolgozott nyaranta. Festősegédei Szamosy László, a fiatal Rónai (a későbbi Rippl), Munkácsy ösztöndíjas tanítványai: Karlovsky Bertalan, Halmi Artur, Révész Imre, Koroknyai Ottó, Pataky László itt készítették a holland modorú jeleneteket, szalonképeket, amelyeket a mester fejezett be.

Számlakönyvéből [Dokumentumok I.4.] kiderült, hogy 400–400 frankot

fizetett Karlovszkynek évente 2–3 alkalommal, Ripplnek 700 frankot a *Két család* másolásáért.

Colpachon látta vendégül Lisztet, Haynaldot, Paál Lászlót, majd John Wanamaker, Blumenthal amerikai milliomosokat, Karl Sedelmeyert. Tó mögött álló, kényelmes kastély volt Colpach, amely nagy társaság fogadására is alkalmas volt. Ez kiderül a gyűjteményben őrzött fotókról is: két fényképen Cecile szüleinek gyémántlakodalmára érkezett mintegy 70–80 vendéget látni a kastély előtt. A nyugodt vidék, az erdővel, tóval körülvett Colpach több festményének színhelye és modellje (*Colpachi iskola, Hazafelé, Colpachi park, A kastély úrnő születésnapja, Falusi tanító*).

Mint a számlakönyvből kiderül, nyaranta 1000–3000 frankkal járult hozzá Cecile colpachi utazásához és háztartásához. Hatalmas összegeket emésztett fel a két háztartás, de 1878–1888 között évente, átlag százezer frank volt Sedelmeyer átutalása. Szerződésük tíz év után megszűnt, Munkácsy számára ez nem felszabadulást, hanem újabb gondokat jelentett. Részben Cecile készítette munkára, részben önmaga vált aggályoskodóvá, betegsége miatt.

Utolsó sikere az 1889. évi párizsi világkiállítás nagydíja volt az Amerikából visszahozott két Krisztus képre. Ekkor nyolcszáz magyart látott vendégül párizsi palotájában úgy is, mint a Párizsi Magyar Egylet elnöke, s úgy is, mint a világkiállítás osztrák–magyar képzőművészeti szakbizottsága elnöke.

1890 és 1891 őszén hosszabb ideig Magyarországon tartózkodott. 1890-ben jelent meg a szabadságharc évfordulójára az Aradi vértanúk albuma, többek között Munkácsy és Zichy illusztrációival. Munkácsy Bécsből érkezett (ahol mennyezetképét helyezték el), s előbb Aradon, majd Pesten ünnepelték.

Jövetelének legfőbb célja az épülő parlament számára ígért festmény előkészítése volt. Mint tudjuk, a honfoglalás témáját még 1882-ben vetette fel Jókai Mór. 1891 szeptember–októberében Munkácsy bejárta az országot: modelleket, kosztümöket, kellékeket gyűjtött. Titkára, Écsy Ferenc József festő és fényképész kísérte el, rendre fényképezte a Munkácsy kívánsága szerint beállított modelleket. Mindenütt lelkesen ünnepelték a nagy festőművészt, Bánffy-hunyadon pl. élőképpel emlékeztetették *Krisztus Pilátus előtt* című festményére. Szegeden látta Balázs Sándor–Szigligeti Ede *Sztrájk* című színielőadását, s a helyszínen lelkesen gratulált a társulatnak. Az eredeti költemény írója, Coppée már régóta látogatója volt párizsi szalonjának, mégis a Balázs–Szigligeti-átirat ragadta meg, s 1892-től foglalkozni kezdett a *Sztrájk*-kal is. Először azonban a *Honfoglalás*-ba kezdett, s többszöri átfestés után, 1893 decemberében kiállította Párizsban, Georges Petit-nél. 1893-ban Tuniszba utazott és átadta az agg Kossuthnak a mű reprodukcióját.

A *Honfoglalás* után, Kádár Gábor Párizsban élő nyomdász, grafikus ösztön-

zésére megfestette a Krisztus-trilógia befejező darabját, a 403 × 650 cm-es *Ecce homo*-t, amely 1896 márciusára készült el. Nem „M. de Munkácsy”, hanem „Munkácsy Mihály” szignóval látta el. Ezzel is jelezte, hogy hazájának szánta a Krisztus-képet, és hogy nem volt idegen tőle ekkor a hazatérés gondolata. A millenáris kiállítás idején a Feszty-körképpel vetekedő látványosság lett az *Ecce homo* bemutatója. Az Andrássy út végén, a Belle-vue nevű mulató udvarán, kis görög templomszerű pavilonban állították ki. Munkácsy maga mutatta be művét a királynak és kíséretének. Már ekkor köztudott volt Wlasics Gyula miniszter tárgyalása Munkácsyval a hazatérést illetően. A miniszter a magyar képzőművészet főfelügyelője címet szánta a festőnek.

Összesen 315 000 ember látta az *Ecce homo*-t Budapesten 1896 nyarán. Ezzel párhuzamosan a millenáris képzőművészeti kiállításon tizenöt művét (többek között Liszt Ferenc, Pulitzerné portréját és a *Sztrájkot*) mutatta be Munkácsy. Találkozott Fényes Adolffal, sorra látogatta festőkollégáit: Lotz Károlyt, Telepyt, Jókait és vejét, Feszty Árpádot. Az ünneplések végképp felőrölték erejét: Budapestről egyenesen Baden-Badenbe vitték, s többé már nem is tért vissza párizsi műtermébe. 1898-ban felsége „korán és mohón rendezett árverést”, s ezzel „nagy értékcsappanást idézett elő a mester műveinek áraiban”. Az árverésen a magyar testületek nem képviseltették magukat, csak az egyetlen Bródy Sándor írt megrázó hangú cikket ekkor, leszögezván: „Nem ezt érdemelte volna tőlünk!”

Annál nagyobb gondossággal és pompával szervezte a magyar kormány a nagy temetést, az „utolsó szuperprodukciót” 1900 májusában. Az új Múcsarnokból vitték ki a Kerepesi temetőbe. A ravatalt Fadrusz János, Hegedüs László, Lechner Ödön és Stróbl Alajos tervezte. A Múcsarnok köré kordont vontak, csak belépőjeggyel lehetett látogatni a katafalkot. A temetőben Dessewffy Sándor csanádi püspök celebrálta a gyászmisét. Mint ahogy a nagy temetésen, az 1911. évi szoboravatón is képviseltette magát Békéscsaba városa és folyamatosan tartotta a kapcsolatot Munkácsy özvegyével, Cecile Papier-vel. A magyar állam 1904-ben egy 32 darabból álló festménygyűjteményt vett át az özvegytől 210 000 korona értékben, amelynek egyrészét életjáradékként fizette. Munkácsyné ajándékba adott át egy 100 000 korona értékű festészeti anyagot.

1910-től kezdték újraértékelni Munkácsy műveit. A berlini Secessionban bemutatott tájképeit, vázlatait magasra értékelte a kritika, a Krisztus-képeket kedvezően fogadták Rómában, majd Budapesten.

1914-ben megjelent Karl Sedelmeyer reprezentatív Munkácsy albuma. 1913-ban Feleky Géza adott ki egy érzékeny, finom Munkácsy-könyvet, 1911-ben felavatták Munkácsy emléksobrát a Kerepesi úti temetőben. A szo-

borpályázatot ugyan már 1904-ben meghirdették, de nehezen gyűlt össze a pénz. Telcs Ede szobrának elhelyezése megnyugtatta a közvéleményt és Munkácsy rokonságát. Avatóbeszédet Prohászka Ottokár püspök mondott, megjelent József főherceg és kísérete is.

A nagy temetésről, illetve az 1911. évi ünnepi szertartásról kb. 60 fényképet és iratot, nyomtatványt őriz a békéscsabai múzeum. Munkácsyné még jelen volt a szoboravatáson 1911-ben, majd 1915-ben meghalt. Végakarátának megfelelően – ha késve is – Békéscsabára kerültek Munkácsy ereklyéi, amelyek közt nagyszámú tárgyi anyag volt. Személyes használati eszközei szép számmal szerepelnek a múzeum Munkácsy Termében. Itt látható festőállványa és palettája, s néprajzi gyűjteményének egy része. Raktárban őrzik, ill. az 1994 évi jubiláris kiállításon bemutatták néprajzi gyűjteményének legjavát: azokat a népviseleteket, néprajzi tárgyakat, amelyek a magyar népeletből vett zsánerképein megjelentek. A Munkácsy-kultusz jelei a még életében kapott oklevelek, koszorúk, emlékiratok, s az a több száz koszorúszalag, amelyet a temetésre vittek a magyar közélet, művészeti élet képviselői, a magyar városok (így Békéscsaba) és francia tisztelői, barátai.

A hagyaték értékes darabjai a bizonyítványok, okiratok, leltárak. Különösen az utóbbiak reprezentálják Munkácsy életvitelét, gazdagságát, illetve igényességét. A pénztárnapló legtermékenyebb időszakának anyagi ügyeibe enged betekintést. Havonta vezette kiadásait, bevételeit, évente összesítette francia nyelvű, kézzel írott soraival. [Dokumentumok I.4.]

Megtudjuk, hogy 1878-ben 25 000, 1880-ban 100 000, 1881-ben 220 000 frankot utalt át számára Karl Sedelmeyer a Claude Lafontaine bankba. (Ez utóbbi a *Krisztus Pilátus előtt* ára és a belépőjegyekből való részesedés volt.) 1882-ben 295 750 frank volt a teljes bevétele, 1883-ban 98 500, 1884-ben 125 000 (*Golgota* és a budapesti bemutató jegyeiből 20 000 frank). 1885-ben 141 000 frankban részesült, ebből 40 000 volt a *Kálvária részlet* ára. 1886-ban a *Mozart haláláért* és tanulmányokért 100 000-et, a *Kálvária* másik redukciójáért 40 000 frankot kapott. Megtudjuk pl., hogy 30 000-et kért a *Siralombáz* redukcióért, 20 000-et a *Baba látogatóiért*, 3–6000-et tájképeiért, 15–15 000-et a Krisztusfej és Pilátus tanulmányért, 25 000-et a *Falu bőse* redukcióért, 25 000-et a *Két családért*, 23 000-et a *Műterembelsőért*, 10 000-et ennek kisebb változatáért. Ehhez képest ő 700 frankot fizetett Rippl-Rónainak! 1884-ben 21 000 frankot kapott a Haynald portréért. 1887-ben 1 473 888 frankkal zárta a bevételi listát.

Kiadásai között gyakran szerepel a festék, a festőállvány (ez pl. 280 fr.), s évi több ezer frankos számla antikváriusoknak, műkereskedőknek bútorért, lámpákért, drapériákért, szobrokért, műtárgyakért, amelyek nemcsak berende-

zési tárgyai, bútorai, többnyire modelljei is voltak. Ugyanez vonatkozik néprajzi gyűjteményére, amelynek jelentős része Békéscsabára került. 1883-ban pl. 256 frankért vett egy magyar kosztümöt, 1885-ben 327 frankért magyar parasztviselést. [Ereklyék III. és IV-es listája]

Barryas szobrásztól 1885-ben 6000, 1887-ben 3000 frank értékben vásárolt.

Évente küldött támogatást rokonainak, illetve fedezte utazásaikat. 1879-ben pl. 2000 forintot, azaz 1065 frankot adott Munkácsy–Lieb Emilnek, 1885-ben 2030 forintot, a többi évben 150–1000 forint közti összeget. 1885–86-ban 3000 forintot kapott tőle a Reök család.

Feleségének évi 2–4000 frankot adott a háztartásra, colpachi felújításra (a híres verandára 3600 fr.-t költött 1883-ban). Ugyanekkor 922 fr.-ért vásárolt fotóapparatust, 1195 fr.-ba került az operabérlet. A párizsi Magyar Egyletnek évi 200, majd 500 fr.-t adott, az osztrák szövetségnek 450 fr.-t 1885-ben. Tanítványai, segédei egy-egy alkalommal 200–1500 franknyi összegben részesültek, legtöbbet egykori mesterének fia, Szamosy László kapott, valamint Koroknyay Ottó. Modelljei 200–500 frankot kaptak. 1882 februárjában 7200 frankjába került budapesti utazása. 1885-ben és 1886-ban 10–10000 frankot költött utazásra, az óriás-képek bemutatóin vett részt Európában és Amerikában. Évi 2–4000 frankba került a karlsbadi, majd Lamalou-i gyógyfürdőzés, gyógykezelés. Az 1883-ban készített általános leltárkönyvből [Dokumentumok I.7.] élénk tárul az av. de Villier 53 szám alatti palota teljes berendezése helyiségről helyiségre.

A szalonban kínai vázák, flamand és török szőnyegek mellett magyar fajansz vázák is álltak. A falakon Daubigny és Makart (portré Munkácsynéről) festményei függtek. Szomorú ugyanezeket a tételeket 15 évvel később árverési katalógusban olvasni. [Dokumentumok II.13.] Igaza volt Lázár Bélának, aki korán és mohón rendezett árverésnek minősítette ezt. Munkácsyné és Malonyay kézírásos bejegyzéseiből megtudjuk, hogy a legtöbb Munkácsy festményt Kleinberger vásárolta meg. 3000 frankot fizetett egy Mozart tanulmányért, egy kis Alvó nő tanulmányért 960-at, 600 frankért vásárolt egy Holbein iskolából származó Erasmus-portrét, 215 frankért egy olasz kisbronzot. Vevő volt Sedelmeyer is, valamint Bernheim kiadó, Georges Petit. Paul Nadar fényképész bútorokat vásárolt műtermébe. Számtalan tárgy megmaradt, a vételár összege 137 248 frank volt.

A hagyaték tekintélyes részét alkotják a korabeli fényképek. Van ugyan portréfotó Munkácsyról a Magyar Nemzeti Galéria adattárában, a Nemzeti Fényképtárban is, de legtöbb a békéscsabai múzeumban található. A fiatal Munkácsyt Strelisky, Borsos fényképezte Pesten, de ezekből nincs eredeti darab itt. Annál több van az 1870-es évektől. Munkácsy a legjobb párizsi,

pesti, luxemburgi fényképészeket kereste fel. A fotók egy része műtermi felvétellel, a 80-as évektől számtalan fotó készül a szabadban, elsősorban Colpachon. A korai képek kisméretűek, ún. vizitképek, a későbbiek cabinet, ill. souvenir méretűek.

Dióhéjban át kell tekintenünk a fényképezés hőskorát, mert a fotózás Munkácsy művészetében és hagyatékában nagy szerepet játszik. Az 1839-ben J. M. Daguerre által feltalált dagerrotipia csak egy példányban készült. F. Talbot fedezte fel a talbotipiát, amely papírnegatívról sokszorosítható volt. A Disderi hozta divatba a látogatójegyként alkalmazott 6×9 cm-es ún. vizitkártyát, amely elmaradhatatlan kelléke lett a társasági életnek. (Később terjedt el a nagyobb méretű, falra tehető cabinet ill. souvenir méret.) 1871-ben R. Maddox kezdte alkalmazni az eddigi nehezen megvalósítható nedves eljárás helyett az ún. száraz eljárást. Brómezüst zselatin szárazlemezre használt, amelyet később gyárban állítottak elő. Ez meggyorsította a fényképezést és megkönnyítette a szabadtéri felvételek készítését. A műtermi portréfotók után ekkor terjedtek el a szabadtéri felvételek, az életképek és pillanatképek, majd riportfotók.

Magyarországon először a festők, mérnökök, gyógyszerészek, ötvösök lettek fényképészek. Marastoni Jakab és Mezey Lajos dagerrotipiákat is készített. Egymás után nyitott „fényirdát”, fényképész műtermet Borsos József, Simonyi Antal, Strelisky Lipót és Sándor, Koller Károly. Pesti üzleteik látogatótak voltak, kirakatkiállításaik újdonságait jelentették a kosztümös színészfotók és híres emberek fényképei. Már a hatvanas évek végén írtak a lapok Ellinger Ede kirakatáról, az ott látható Munkácsy arcképről. Ekkor már 280 fényképészműterem volt az országban. A városképek és tájak fotózása a száraz eljárás megjelenése után jött igazán divatba.

Munkácsy Mihály már a hatvanas években megismerkedett a fényképezéssel, hiszen a kor festői már javában használtak fényképet festői segédletként. Bécsben és német földön is divat volt ez, nem véletlen hát, hogy Düsseldorfban maga is ezt a módszert választotta. Mint Ligeti Antalnak írta, naponta egy tallért kért egy modell. Így érthető, hogy olcsóbb volt a modell fényképezés, amelyet a készülő *Siralombáz*-hoz vett igénybe. A fotótörténészek nem tartják kizártnak, hogy Munkácsy fényképezte modelljeit: a beöltöztetett, beállított őrt, az elítéltet, a kosarat tartó leányt, a síró asszonyt, a ködmönös és bőrkötényes férfit. Az előbb ismertetett nehézségek, a bonyolult és drága műszerek miatt nem tartom lehetségesnek, hogy Munkácsy készítette volna nedves, kollódiumos eljárással a modellfotókat. Az azonban biztos, hogy a fiatal festő már 1868 körül tudta: mit és hogyan akar a *Siralombáz*-on ábrázolni. Erről tanúskodnak a Békéscsabán lévő értékes fényképek [Fényképjegyzék IV. része].

Az már nem kizárt, hogy 1874 őszén Ő fényképezte le Reök bácsi kismegyeri birtokán a beöltöztetett béreseket, cselédeket a készülő *Falu hőse*-hez. Ekkor már egyszerűbb volt fotózni száraz eljárással, és pénze is volt készüléket vásárolni. Valószínű azonban, hogy inkább kifizette egy békéscsabai vagy gyulai fényképésznek a munkát, mert később is de Suse márkí és Wrede herceg, amatőr fotósok dolgoztak számára. Fényképezőgépe és vetítőgépe volt, ez kiderül pénztárnaplójából és W. Ilges könyvéből. Képei nagy változata vetítőgép segítségével valósult meg. Módszeréről ezt írta Bartha Attila: „Feltéttelezhető célját, az egész kép szerkezetének előrevetítését, az elképzelés kipróbálását, a jelenet hatásosságának tisztázását – még a festés megkezdése előtt – Munkácsy a fotográfia segítségével olyan eredményességgel végezte el, hogy a fotó, a praktikus eredményen túl, egy jó rendezői munka egyértelmű bizonyítékává vált.”

A Békéscsabán lévő hagyatékban a 80-as, 90-es évekből származó felvételek nagyméretűek, többnyire szürke vagy barna tónusúak. 30 × 40 cm-esek azok az Adolph Braun által készített fényképmásolatok, amelyeket óriás-képei bemutatóján, kiállításán árusítottak. Ezek pazar kivitelűek, arany feliratúak, paszpartuzottak [Fényképek V.7.]

Kevés emlék maradt düsseldorfi tartózkodása idejéből: csak egy rajzos meghívó műtermébe, a *Síralombáz* sikere után [Ereklye I.8] és egy fénykép, amely művészestélyen ábrázolja a fiatal festőt, a Velencei mór jelmezében. [Fényképek I.1.] mellette ül „Desdemona”. Ennek a Vasárnapi Újságban megjelent variációján áll a nőalak, s ebből kiderül, milyen magas volt Munkácsy. Ez az egyetlen fénykép, ahol a partnerével áll. Később felesége, Cecile ügyelt arra, hogy mindig ülve fotóztassa férjét kettős portéikon. Egy 1896. évi, Koller utódai által készített fényképen derül igazán ki [Fényképek I.39.], milyen alacsony és testes volt Cecile Papier.

Első közös fényképük Pesten, Borsos József műtermében [Fényképek I.4.] készült. Ekkor Pesten, Békéscsabán és Kalocsán tartózkodtak, itt Haynald Lajos érsek vendégeként. Ekkor pecsételődött meg az a barátság, amely az 1871 évi düsseldorfi ismeretséggel kezdődött, kalocsai, illetve colpachi nyaralásokkal (Liszt Ferenc jelenlétében) folytatódott. Ez a barátság is hozzájárult a Krisztus-képek és Munkácsy portréfestészetének remeke: az 1884. évi Haynald-arckép születéséhez. [Haynald fényképe a Fényképek I.10. tételnél].

Adolph Braun több pózban megörökítette a fiatal, magas festőt, Párizs egyik ünnepezt művészt és társasági emberét. Rubens jelmezében és „civilben”, a kor legdivatosabb ruháiban is lefotózta s több német, francia divatlap társasági rovata közölte ezeket a fényképeket [Fényképek I.6, 8–9., 11.].

Párizsban Dagron, Mulnier, Ad. Quidde, Mielczkowski, E. Fiorelli,

Michel Zinser fényképezte Munkácsyt, az utóbbi kettő műtermébe ment el és a kis- ill. nagy műteremben, festményei között örökítette meg Munkácsyt a 80-as években [Fényképek I.28–29, 34].

Cecile Budapesten Strelisky, Koller és Ellinger kamerája elé állt. 1883-ban terhesen, díszmagyarban ábrázolta őt Ellinger. Mint tudjuk, 1884 tavaszán az újszülött meghalt [Fénykép I.48.]. Munkácsyné legjobb fényképeit a kor világhírű fotósa, Paul Nadar – akinek egyik híres képe Victor Hugo portréja – készítette, de megörökítette az említett Adolph Disderi is [Fényképek I.49.–50. és 45.]. A fotók hátoldalán, verzőján levő hirdetésből kiderül, hogy Fd. Mulnier az 1867. évi párizsi világkiállításon kapott érmet, Nadar az 1878. évi világkiállításon aranyérmet, az 1889-esen pedig nagy érmet, grand prix-t. [Fényképek I.3. és 49.]. Nadar 1889-es Munkácsy fényképe a Nemzeti Galéria tulajdona.

Több fénykép ábrázolja Munkácsyt magyar rokonai körében. Ezek Kecskeméten, Mezőcsáton, Mezőkövesden készültek, az utóbbiakat valószínűleg a miskolci Scabinszky készítette, aki 1890 táján többször megörökítette őt, ill. modellfotókat készített számára a *Honfoglalás*-hoz. Rokonait ábrázoló fényképei közül kiemeljük hűgának, Gizellának egészalakos fényképét, amely Debrecenben készült 1874 körül, a híres Gondy-Egey „fényirdában” [Fényképek I.43.].

A fényképek egész sorozata örökíti meg a párizsi és colpachi műtermeket, szobákat, Munkácsy életének helyszíneit, ahol igazi festőfejedelemként élt a 80-as évektől.

Ezek a fényképek (II.2–12-ig) részben amatőrök (de Suse márkí, Wrede herceg), részben a már említett fényképészek munkái.

Több felvétel mutatja be Munkácsyné colpachi palotáját és annak környezetét. Benne tágas szobák álltak, az egyikben Munkácsy freskói láthatók. A négy falfestményt még házasságuk előtt festette, reprodukcióját W. Ilges közölte 1899-ben [Fényképek II.7–8.]

A palota ma – átalakítás után – vöröskereszt által fenntartott idősek pihenőháza. Több luxemburgi kutató tartja ébren Munkácsy kultuszát e kis államban, így Joseph Kohnen, akik könyvet írt Munkácsy és Luxemburg kapcsolatáról, vagy Norbert Thill Beckius professzor, akivel Grin Igor levelezett, s aki békéscsabai látogatásának hatására cikket is írt a Munkácsy Múzeumról. Ezeket a késői, kis számú dokumentumokat már nem tartalmazza e könyv adattára.